

Historia Slavorum Occidentis
2023, R. 13, nr 2 (37)
ISSN 2084-1213
DOI: 10.15804/hso230202

PAWEŁ WOJCIECH DĄBROWSKI (POZNAŃ)
ORCID: 0000-0001-8359-282X

Instrukcje królewskie na sejmiki przedsejmowe doby panowania Michała I i Jana III

Słowa kluczowe: parlamentaryzm; instrukcje królewskie; sejmiki przedsejmowe; analiza źródłoznawcza; ekspedycja przedsejmowa

Keywords: source analysis; parliamentarism; royal instructions; pre-parliamentary expedition; pre-sejm assemblies

Abstract: The article is about the source analysis of royal services for pre-sejm assemblies with the help of multidimensional analyzes, statistical and comparative research. Therefore, it shows the documents from the reign of Michał I and Jan III in depth.

Wstęp

Głównym celem niniejszego tekstu jest podjęcie próby analizy treści instrukcji królewskich na sejmiki przedsejmowe, powstałych w latach 1669–1696, podczas panowań Michała Korybuta oraz Jana III. Te monarsze dokumenty pomimo swojej istotnej roli w procedurach parlamentarnych dawnej Rzeczypospolitej, zwłaszcza w okresie kampanii przedsejmowych¹, nie doczekały się szczegółowych badań i przywoływane były najczęściej bardzo ogólnikowo w pracach dotyczących ustroju

---

¹ H. Olszewski, *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee*, t. 1, Poznań 2002, s. 59–60.

i parlamentaryzmu staropolskiego. Wyjątkiem pozostaje praca Roberta Kołodzieja, który prezentował kwestie propagandy wojennej Jana III na podstawie treści legacji². Analizowane poniżej dokumenty były o wiele częściej wykorzystywane jako jedno ze źródeł do badań nad wybranymi zagadnieniami omawianej epoki, bez dokładnego zagłębienia się w ich budowę czy rolę w procesie parlamentarnym³. Spowodowało to konieczność opracowania wstępnych założeń metod badawczych, umożliwiających jak najszersze zaprezentowanie badanych źródeł pod kątem źródłoznawczym i historycznym.

Wybór ram czasowych nie jest przypadkowy. Dla lat panowania tzw. „królów rodaków” znana jest treść wszystkich instrukcji królewskich na sejmiki. Decydującym aspektem przemawiającym za wyborem wskazanego okresu było jednak znaczenie tego okresu dla przemian systemu politycznego Rzeczypospolitej. Panowanie Michała I to politycznie, w dużym uproszczeniu, okres znacznego osłabienia pozycji i prestiżu monarchy oraz kraju stojącego u progu wojny domowej, paraliżowanego przez liczne zrywane sejmy⁴. Pierwsza połowa panowania jego następcy, pod pewnymi względami, stanowi przykład okresu stabilizacji, uspokojenia sytuacji wewnętrznej, w którym znaczna część sejmów skończyła się uchwaleniem konstytucji⁵.

---

² R. Kołodziej, *Przedsejmowe legacje królewskie w propagandzie wojennej Jana III Sobieskiego*, [w:] *Między obowiązkami, przywilejami a prawem Rzeczypospolitej. Społeczeństwo w obronie państwa polsko-litewskiego*, red. A. Kalinowskiej, A. Perlakowskiego, D. Rolnika, F. Wolańskiego, Warszawa 2018.

³ Nielicznymi przykładami takiej praktyki są m.in. prace: K. Matwijowski, *Pierwsze sejmy z czasów Jana III Sobieskiego*, Wrocław 1976; J. Stolicki, *Egzulanci podolscy 1672–1698. Znaczenie uchodźców z Podola w życiu politycznym Rzeczypospolitej*, ZNUJ MCLII, Prace Historyczne, z. 114, Kraków 1994; tenże, *Wobec wolności i króla. Działalność polityczna szlachty ruskiej, ukraińskiej i wołyńskiej w latach 1673–1683*, Kraków 2007; L.A. Wierzbicki, *Poselstwa do królów rodaków. Postawy i postulaty szlachty polskiej na sejmach i zjazdach w latach 1669–1695*, Lublin 2022.

⁴ A. Przyboś, *Michał Korybut Wiśniowiecki 1640–1673*, Kraków 2007, s. 242 i 243.

⁵ R. Kołodziej, *Początek kryzysu? Funkcjonowanie sejmu Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana III Sobieskiego (1688–1695)*, [w:] *Sejm Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów a europejskie reprezentacje stanowe*, red. D. Kupisz, W. Uruszczak, Warszawa 2019, s. 213 i 214; tenże, *Chronologia sejmów z lat 1674–1695*, [w:] *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. L.A. Wierzbicki, D. Kupisz, Warszawa 2021, s. 187–197 (w celach porównawczych wykorzystywano również starsze opracowanie chronologii sejmów, autorstwa W. Konopczyńskiego, *Chronologia sejmów polskich*, Kraków 1948).

Ostatnia dekada panowania Jana III to już jednak początek stopniowego pograżania się państwa w kryzysie, przejawiającego się między innymi niedochodzeniem większości sejmów oraz coraz częstszym zrywaniem sejmików⁶. Ze względu na powyższe przemiany podjęcie badań instrukcji królewskich dla omawianego okresu wydaje się pomocne dla zdiagnozowania i pełniejszego przedstawienia przyczyn postępującego paraliżu centrum politycznego państwa, czyli sejmu walnego, a także coraz mniej skutecznego przenoszenia ciężaru władzy na sejmiki szlacheckie.

Instrukcja królewska na sejmiki a legacja

Wspomniany już brak szczegółowych badań dotyczących zagadnień związanych szerzej z ekspedycją przedsejmową (na którą składało się kilka różnych dokumentów), doprowadził w historiografii do częstego stosowania pojęć „instrukcja królewska” oraz „legacja królewska” jako synonimów⁷. Wymienne stosowanie powyższych pojęć może mieć miejsce wyłącznie w pracach omawiających szeroko dzieje sejmu czy polityki, z wyraźnym zaznaczeniem takiego zabiegu. Badania szczegółowe wymagają natomiast dokonania rozróżnienia oraz zdefiniowania obu pojęć, co pozwoli na lepsze zrozumienie i opisanie całego procesu zwoływania sejmu i sejmików przedsejmowych.

Instrukcja królewska na sejmiki przedsejmowe to pojęcie o węższym zakresie semantycznym. Należy za nią uznać wyłącznie fizyczny dokument, poszerzany w nielicznych przypadkach o dodatki lub suplementy, wkomponowujące się swą treścią w pierwotny dokument. Instrukcja zawiera łatwe do wychwycenia, występujące stale elementy budowy oraz dominującą objętościowo treść zmienną. Poprzez zawarte w tekście zapisy „instrukcja” ma za zadanie przedstawiać monarszą wizję polityki państwa oraz program polityczny monarchy na nadchodzący sejm. Tym samym pojęcie „instrukcja” dotyczy konkretnego dokumentu, elementu ekspedycji przedsejmowej i jego treści.

Za „legację królewską” na sejmiki przedsejmowe uznać powinniśmy tymczasem zarówno proces przygotowywania zbioru kilku różnych dokumentów, w które

---

⁶ Z. Wójcik, *Jan Sobieski 1629–1696*, Warszawa 1983, s. 360, 383 i 384; R. Kołodziej, „*Ostatni wolności naszej klejnot*”. *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014, s. 62.

⁷ Przykłady tego typu zjawiska zob.: R. Kołodziej, „*Ostatni wolności naszej klejnot*”; H. Olszewski, *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej*; S. Ochmann, *Sejmy z lat 1615–1616*, Wrocław 1970.

można było zaopatrzyć legata (mowa o elementach „ekspedycji przedsejmowej” – właściwej instrukcji, kredensie dla posła czy ewentualnych listach sejmikowych)⁸, jak i wszelkie czynności związane z realizacją poselstwa królewskiego na sejmik: od wcielenia w życie procedur związanych ze zwołaniem sejmu, przygotowania uniwersałów zwołujących, samej instrukcji, kredensu oraz listu poselskiego, a być może również listów do senatorów i ważniejszej szlachty, zachęcających do przybywania na sejmik oraz przychylenia się do postulatów zawartych w instrukcji, wybór konkretnych posłów, aż po wygłoszenie programu politycznego na określonym zjeździe przez posła i jego pożegnanie po zakończonych obradach⁹. Jeśli przyjmiemy takie rozróżnienie, to pojęcie „legacja królewska” stanie się o wiele szersze od pojęcia „instrukcja”. Wynika to również z faktu, że mimo identycznej dla całego państwa treści instrukcji ze względu na indywidualną osobę posła dla każdego sejmiku i jego zakres terytorialny każda legacja mogła zawierać, i najpewniej zawierała, pewne drobne cechy specyficzne (np. różny sposób prezentacji postulatów królewskich)¹⁰.

Na obecnym etapie badań można również stwierdzić, że w niektórych wypadkach tekst instrukcji różnił się między Koroną a Wielkim Księstwem Litewskim¹¹. Dlatego niniejszy tekst nie dotyczy całości zagadnienia legacji królewskich na sejmiki przedsejmowe w badanym okresie, a jedynie jej kluczowego elementu w postaci instrukcji.

Podstawa źródłowa

Artykuł powstał w oparciu o dwa tomy *Akt sejmikowych* z lat 1668–1695, zapewniających po raz pierwszy w historiografii dostęp do kompletu 17 tekstów instrukcji królewskich na sejmiki omawianego okresu (z tych edycji pochodzą również dane prezentowane w tabelach¹², dodatkowo uzupełniane przez nowo wydaną chrono-

⁸ R. Kołodziej, „Ostatni wolności naszej klejnot”, s. 16–17, 42–43, 49.

⁹ H. Olszewski, *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 81–82.

¹⁰ Por. *Kancelaria koronna a sejm. Instructuarium*, wyd. W. Krawczuk, Warszawa 1995, s. 65–66.

¹¹ R. Kołodziej, „Ostatni wolności naszej klejnot”, s. 49, 58.

¹² *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamieński, Poznań 2018; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamieński, Poznań 2018.

logię sejmów polskich)¹³. Wcześniej część dokumentów dostępna była w innych pracach¹⁴, do których najnowsza edycja często odsyła.

Trzeba zauważyć, że dla omawianego okresu udało się dotąd odnaleźć zaledwie trzy oryginały instrukcji (czwarty egzemplarz oryginalny to bliźniacza wersja instrukcji z 1689 r., kierowana do innego adresata), wszystkie z okresu panowania Jana III. Wynika to ze sporządzania niewielkiej liczby egzemplarzy (dla całego państwa około 70)¹⁵ oraz ze zwyczaju nakazującego jego niszczenie w celu zachowania tajemnic państwowych, odnotowywanego niekiedy w samych dokumentach¹⁶. Znane oryginały pochodzą z: 3 XI 1676 r. (z dodatkiem) – egzemplarz adresowany do sejmiku województwa ruskiego¹⁷, z 1680 r.¹⁸ oraz z 29 X 1689 r. – egzemplarz adresowany do województwa krakowskiego¹⁹.

Zgodnie z przedstawionymi wcześniej definicjami badaniu poddano również suplement do instrukcji z 1670 r.²⁰ oraz dodatek z 1676 r.²¹, z racji ich znaczącego powiązania z treścią głównych dokumentów. Dodatek z 1680 r.²² został z analizy wyłączony, przez wzgląd na podjęcie tematyczne kwestii odbiegających od głównego

---

¹³ Por. *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. L.A. Wierzbicki, D. Kupisz, Warszawa 2021. Odnalezione oryginały, kopie oraz późniejsze wydania drukiem, które posłużyły do weryfikacji dokumentów, każdorazowo podali wydawcy akt sejmikowych (*AS 1668–1675*; *AS 1676–1695*). Treść wszystkich poddawanych analizie dokumentów została oparta na analizie porównawczej od 3 do 10-ciu kopii. Wyjątkami są tu wyłącznie: instrukcja Michała I z końca 1672 r. oraz suplement do instrukcji z lipca 1670 r., oparte wyłącznie na jednym odnalezionym egzemplarzu. W obu przypadkach brak kopii porównawczych nie wydaje się w żaden sposób wpływać na wiarygodność treści, a tym samym wnioski niniejszej pracy.

¹⁴ M.in. A. Przyboś, *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 4 i 5, Wrocław–Kraków 1963 i 1984.

¹⁵ H. Olszewski, *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 58, 74–77.

¹⁶ Instrukcja Jana III na sejmiki przedsejmowe – 1680 r., [w:] *AS 1676–1695*, s. 222.

¹⁷ Bibl. Oss., rkp. 2439, k. 48–53; *AS 1676–1695*, s. 52–59.

¹⁸ AGAD, APP 47, t. 1, s. 44–50 (dodatek do tej instrukcji znany jest już tylko z kopii); *AS 1676–1695*, s. 217–223.

¹⁹ Bibl. Nar., rkp. 6639, k. 187–189v (znany jest również oryginał adresowany do Wielkiego Księstwa Litewskiego LMAVB, F. 43-26909, s. 1–2); *AS 1676–1695*, s. 468–470.

²⁰ Suplement do instrukcji Michała I na sejmiki przedsejmowe – Warszawa, 23 VII 1670 r. (*AS 1668–1675*, s. 205–206).

²¹ Dodatek do instrukcji Jana III na sejmiki przedsejmowe – 1676 r. (*AS 1676–1695*, s. 59).

²² Dodatek do instrukcji Jana III na sejmiki przedsejmowe – 1680 r. (*AS 1676–1695*, s. 224–228).

dokumentu (sądowe), i potraktowany jako osobny, niezależny element ekspedycji przedsejmowej z tego roku.

Krytyka zewnętrzna

Badanie cech zewnętrznych instrukcji opierać można wyłącznie na nielicznych, zachowanych oryginałach. Dotychczas udało się odnaleźć dla analizowanego okresu zaledwie cztery, wspomniane powyżej. Wszystkie mają zbliżone cechy zewnętrzne, co pozwala sądzić, że zaprezentowane dalej wnioski będą odpowiadały prawdopodobnie również pozostałym, zaginionym oryginałom.

Materiałem pisarskim zastosowanym w analizowanych przypadkach jest papier. Format kart jest prostokątny, a stosunek długości krawędzi a do krawędzi b oscyluje w granicach 1 : 2. Jakość stosowanego materiału trzeba uznać w każdym analizowanym przypadku za co najmniej zadowalający. Potwierdza to dobry stan zachowania, bez większych ubytków przy krawędziach kart, oraz nieznaczne prześwitki zapisów z odwrotu poszczególnych kart, czego jedynym wyjątkiem są ślady po opłatkach zastosowanych do odciśnięcia pieczęci.

Dokumenty zapisywane były obustronnie z wykorzystaniem pisma ręcznego (w badanym okresie nie stosowano druku nie tylko do instrukcji, lecz także całej ekspedycji – nawet uniwersałów). Na przyjęcie tego właśnie rozwiązania wpłynęło kilka czynników. Pierwszym, najistotniejszym, był brak czasu, gdyż paradoksalnie zlecenie wykonania kopii ręcznych było wówczas szybsze niż przygotowanie prasy drukarskiej, zwłaszcza że mowa o około 70 kopiach. Brak stosowania druku poddyktowany mógł być również tradycją sporządzania analizowanych dokumentów ręcznie. Szersze wdrożenie druku, dotyczące części pism, następować miało dopiero od lat dwudziestych XVIII w.²³, ale w wypadku instrukcji królewskich pojawiło się dopiero w czasach stanisławowskich²⁴.

Analizowane oryginały charakteryzują się dużą przejrzystością i kunsztem pisarskim. Pismo jest wyraźne, a wielkie litery uwyraźnione dodatkowymi zawijasami, pełniącymi funkcję ozdobną. Stosowane są akapity i wcięcia oraz odstęp między nagłówkiem dokumentu, a jego treścią. Widoczny jest tym samym znaczny wkład pracy w przygotowanie pisma. Charakterystyczna przejrzystość, brak skreśleń oraz

---

²³ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2010, s. 123.

²⁴ Por. G. Glabisz, *Sejmik Wielkopolski w latach 1764–1793*, Poznań 2022, s. 116–117.

niezbyt gęsty układ potwierdza, że treść przygotowywana była przez ludzi obytych zarówno z praktyką kancelaryjną, jak i sztuką pisarską. Brak większych błędów zdecydowanie podkreśla, że była to praca odtwórcza, wykonywana w oparciu o opracowany wzorzec, tzw. minutę²⁵. Konieczne jest zaznaczenie, że w zależności od pisarza dokument prezentuje się inaczej, każdy z oryginałów prezentował widocznie odmienny typ pisma ręcznego, zawsze jednak pozostawał to styl wyraźny i czytelny, zwłaszcza w porównaniu do typowego pisma ręcznego znanego z listów pisanych samodzielnie przez szlachtę, a nie wykwalifikowanych pisarzy.

Atrament jest koloru czarnego. Wyróżnia się tu głęboka i dobrze zachowana barwa, świadcząca o jakości zastosowanego materiału. Pozostawione kleksy, nieutrudniające odczytywania, bez oznak próby wyzbycia się ich, świadczyć mogą o pośpiechu, który musiał towarzyszyć procesowi powstawania elementów ekspedycji przedsejmowej w czasach Jana III²⁶. Najpewniej ich obecność wiąże się z zaznaczoną wcześniej kwestią wyraźnego, grubego pisma, przy którym nie oszczędzano materiału pisarskiego, co musiało owocować, nawet we wprawnych rękach, powstawaniem tego typu defektów.

We wszystkich oryginałach widoczny jest brak zapisów dorsalnych. Wartym uwagi faktem jest pozostawienie stosunkowo obszernych marginesów z lewej strony pisma. Bardzo rzadko na to pokaźne wolne miejsce nieznacznie wysuwają się wspomniane zawijasy, obecne przy wielkich literach.

Bardzo wyraźne i istotne pozostają środki uwierzytelniające. Za pierwszy uznać należy datację oraz nazwę dokumentu, które znajdują się na jego początku. W końcowej części tekstu instrukcji znajduje się formuła powołująca się na rozkaz królewski (*ad mandatum*) oraz, co nieodzowne, pieczęć. W odniesieniu do tej ostatniej pojawiają się największe problemy, gdyż (jak można wyczytać z relacji źródłowych i korespondencji) z pieczęciami, zwłaszcza w dobie Jana III, były pewne problemy. Teoretycznie instrukcja na sejmiki koronne winna być opatrzona pieczęcią koronną, a na sejmiki litewskie pieczęcią litewską. Dodatkowo instrukcja do ziem wspólnych, czyli Inflant powinna zawierać obie pieczęci²⁷. Z różnych przekazów wiemy jednak, że nie zawsze tak było. Każdy oryginalny dokument wychodzący z kancelarii musiał posiadać właściwą pieczęć i tak też jest w przypadku znanych oryginałów. Co najmniej dwukrot-

²⁵ W. Chorążyczewski, *Kancelarie centralne państwa w XIV–XVIII wieku*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 180.

²⁶ R. Kołodziej, „*Ostatni wolności naszej klejnot*”, s. 55.

²⁷ G. Lengnich, *Prawo pospolite Królestwa Polskiego*, t. 2, tłum. M. Moszczeński, Kraków 1761, s. 415–417.

nie w czasach Sobieskiego w części egzemplarzy użyto do uwierzytelnienia pieczęci niewłaściwej z punktu widzenia prawa i zwyczaju. Stało się tak w 1688 r., gdy spora część ekspedycji dla Korony została opieczętowana pieczęcią litewską, co tuż przed wysłaniem, w pewnym stopniu, starano się naprawić, dostawiając do części pism pieczęć koronną, zabrakło jednak czasu na uporządkowanie wszystkich dokumentów. Podobne kłopoty z opieczętowaniem ekspedycji, dotyczące przystawienia niewłaściwej pieczęci (w tym nawet wyraźnie zakazanej przez prawo pokojowej pieczęci króla), występowały w dobie panowania Sobieskiego, w latach 1676 i 1693. Problem terminowego pieczętowania pojawiał się natomiast niemal przy każdej ekspedycji, na co wpływ miała duża mobilność władcy (rzadko przebywał w stolicy) oraz nieobecność kanclerzy i podkanclerzych przy boku podróżującego monarchy²⁸.

Problemy dotyczące pieczęci w dużym stopniu oceniać jednak można wyłącznie w oparciu o literaturę oraz pochodzące z epoki przekazy. Wynika to z braku zachowanych pieczęci przy znanych oryginałach – opłatek z czasem odpadał od dokumentu i ulegał zagubieniu, pozostawiając jedynie ślad niepozwalający na analizę.

Na podstawie badanych oryginałów możemy odnotować dodatkowe uwierzytelnienie przez podpis. Nie pochodził on jednak od monarchy, a od osób odpowiedzialnych w kancelarii za przygotowanie ekspedycji (bądź jej części). W obu udokumentowanych przypadkach byli to regenci koronni – Jan Stanisław Korzeniowski (1680)²⁹ oraz Stanisław Szczuka (1689)³⁰. Pozostaje kwestią domysłów, czy wspomniane podpisy regentów potwierdzają fakt przygotowania minuty dokumentu, czy też jedynie kontrolę nad kopiowaniem oryginałów.

Układ wewnętrzny instrukcji

Podstawowym problemem dotyczącym treści analizowanych dokumentów jest to, że chociaż są one produktami kancelaryjnymi ze stosunkowo krótkiego okresu, ich stałe elementy składowe pojawiają się naprzemiennie i przenikają w ramach części zmiennych. Zostaną one poniżej scharakteryzowane w kolejności występowania, a następnie podjęta będzie próba wyjaśnienia ich wzajemnych zależności, a niekiedy nawet przemieszania i przenikania.

²⁸ R. Kołodziej, „Ostatni wolności naszej klejnot”, s. 36–38, 51; Z. Wójcik, *Jan Sobieski*, s. 397.

²⁹ W. Dworzaczek, *Korzeniowski Jan Stanisław h. Nałęcz*, [w:] *PSB*, t. 14, Warszawa–Kraków 1968–196, s. 163–164.

³⁰ H. Palkij, *Szczuka Stanisław Antoni*, [w:] *PSB*, t. 47, Warszawa–Kraków 2011, s. 469–481.

Każdy z siedemnastu analizowanych dokumentów otwiera tytuł (nagłówek), tworzący swego rodzaju formularzowy wstęp. Ten element zawiera nazwę dokumentu, czyli właśnie instrukcji królewskiej na sejmiki. Najczęściej poszerzony jest o datę i miejsce wystawienia. Zwłaszcza w dobie Michała I dodatkowo w spisywanym ręcznie formularzu pozostawiano puste miejsce (tzw. *vacuum spatium*, okienko) na wpisanie imienia i nazwiska posła królewskiego oraz adresata (sejmiku, do którego dokument był ekspediowany)³¹. Jan III dość często dodatkowo właśnie w tej formule wstępnej podkreślał swoją niechęć do Grodna jako ośrodka, w którym obrady sejmku miały się co pewien czas odbywać³². Warto tu przy okazji zauważyć, że wszystkie sejmy doby Jana III rozpoczynały swe obrady w przedziale czasowym od połowy grudnia do połowy lutego, czyli w miesiącach zimowych³³. Był to czas z punktu widzenia króla oraz szlachty najodpowiedniejszy. Pozwalał on, najczęściej, na uchwalenie praw i wdrożenie ich w życie przed rozpoczęciem kampanii wojennych oraz przypadają na okres pozabawiony poważniejszych prac folwarcznych. Okres zimy niósł za sobą jednak oczywiste problemy dotyczące możliwości kwaterunkowych, których niewielkie Grodno nie było w stanie zaspokoić (zwłaszcza w wyniku wcześniejszych pożarów), co bez wątpienia wpływało na zasłużoną krytykę tego ośrodka przez współczesnych³⁴. Ogromne zagrożenie państwa i częste niedochodzenie sejmów w czasach Michała I spowodowało, że sejmy walne odbyły się wówczas o każdej porze roku. Miejscem ich obrad, poza krakowskim sejmem koronacyjnym, pozostawała jednak wyłącznie Warszawa³⁵.

Następnym elementem było wprowadzenie do treści głównej (zmiennej) występujące w dwóch wariantach nawiązujących do obrad poprzedniego sejmku walnego.

³¹ Wiele kopii odpisywano właśnie z takiego czystego formularza, bez wpisania konkretnych danych, czasem również z zachowaniem stosownego okienka; R. Kołodziej, „*Ostatni wolności naszej klejnot*”, s. 35, 45, 50.

³² Instrukcja Jana III na sejmik przedsejmowy województw poznańskiego i kaliskiego – Żółkiew, 3 X 1678 r. (AS 1676–1695, s. 150); Konstytucja sejmku 1673 r. *Sejm trzeci w Wielkim Xię: Litew.*, [w:] *Volumina legum*, t. 5, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 67); W. Kriegseisen, *Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do 1763 roku). Geneza i kryzys władzy ustawodawczej*, Warszawa 1995, s. 139–140; R. Kołodziej, *Początek kryzysu?*, s. 225.

³³ R. Kołodziej, „*Ostatni wolności naszej klejnot*”, s. 16 i 17; tenże, *Chronologia sejmów*, s. 190–205.

³⁴ E. Dubas-Urwanowicz, *Grodno do XVIII wieku. Miasto i ludność*, [w:] *Grodno w XVIII wieku. Miasto i ludność*, red. A. Woltański, J. Urwanowicz, Białystok 1997, s. 17–18.

³⁵ L.A. Wierzbicki, *Chronologia sejmów z lat 1664–1673*, [w:] *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. L.A. Wierzbicki, D. Kupisz, Warszawa 2021, s. 178–183.

W przypadku jego owocnego zakończenia treść skupiała się na efektach działań wojennych, najczęściej przedstawianych w pozytywniejszym świetle niż to odpowiadało rzeczywistości, i zachowywała podniosły styl narracji przy pełnym skupieniu na postaci monarchy i jego dokonaniach. Drugi wariant dotyczy sytuacji, w której poprzedni sejm został zerwany. Wówczas każdorazowo nawiązywano do tego wydarzenia. Co interesujące, już od elementów wstępnych instrukcji ustalany był główny wątek narracji treści dokumentu, który pozostawał optymistyczny lub pesymistyczny.

Kolejnym elementem badanych dokumentów była część informacyjna. Zawierano w niej odpowiednio dobrane przez władcę i jego otoczenie wiadomości z kraju i ze świata, przedstawione bardzo wybiórczo, tak aby korelowały z postulatami i służyły perswazji na rzecz królewskiego programu. Ta część prezentuje się odmiennie w różnych instrukcjach pod względem objętości.

Po wspomnianych wyżej, stanowiących odpowiednio spreparowane tło informacjach następowała zasadnicza część, zawierająca właściwe postulaty królewskie, czyli mniej lub bardziej szczegółowe przedstawienie programu królewskiego na nadchodzący sejm. Z punktu widzenia uczestników sejmików przedsejmowych postulaty monarchy zapisane w instrukcji były najważniejsze. Instrukcje poselskie w ogromnej mierze powstawały na podstawie zawartego w instrukcjach programu. Warto już tu jednak nadmienić, że projekty niepopularne monarchowie starali się wnieść pod obrady innymi sposobami. O ile coraz rzadziej manipulowano mową od tronu, zbieżną w dużym stopniu z instrukcją królewską, o tyle posłowie wierni obozowi królewskiemu dość często usiłowali kontrowersyjne tematy wnieść na sejm przez oddolne projekty poselskie³⁶.

Postulaty, mimo częstego wplatania ich w oprawę podniosłej narracji, w głównej mierze były uporządkowane od najistotniejszych do tych mniej ważnych. Na początku podejmowane były sprawy wojenne i skarbowe, następnie przechodzono do kwestii obronnych poszczególnych zagrożonych terytoriów, kończąc prośbami prywatnymi króla lub osób wspieranych przed dwór. Postulaty te (lub grupy postulatów, dotyczące np. zabezpieczenia fortec pogranicznych) najczęściej nieco obszerniej uzasadniano. Zaznaczyć w tym miejscu wypada, że program spraw zgłaszanych na sejmy nie był w żadnym wypadku nazbyt szczegółowy. Instrukcja nigdy nie zawierała dokładnych danych dotyczących wojska, podatków ani informacji na temat planowanych działań zaczepnych. Publiczny charakter instrukcji królewskich, prezentowanych na sejmikach, a później szeroko kolportowanych wśród szlach-

³⁶ R. Kołodziej, „Ostatni wolności naszej klejnot”, s. 202–203.

ty, gwarantował, że ich treść mogła dotrzeć również do osób postronnych, w tym państw sąsiednich. Z praktyki jednak wiemy, że treść instrukcji była znana obcym dyplomatom często jeszcze przed kampanią sejmikową – to jednak sprawa na zupełnie inne opracowanie, dotyczące obiegu informacji tajnych (niejawnych) w dawnej Rzeczypospolitej³⁷. Autorzy instrukcji stali zatem przed zadaniem niezwykle trudnym - przekazania wszystkich ważnych postulatów, solidnego ich uargumentowania, przy jednoczesnym zachowaniu maksimum dyskrecji w kluczowych kwestiach.

Treść instrukcji królewskich za każdym razem zamyka zakończenie, najczęściej o zbliżonej treści, sfinalizowane formułą kancelaryjną (*ad mandatum*) „Na własne J.K.M. rozkazanie”. Składano w tym miejscu najczęściej życzenia owocnych obrad i wyboru odpowiedzialnych posłów. Przy narracji pesymistycznej dokumentu podkreślano w zakończeniu niektóre elementy i szczególnie ważne postulaty.

Należy tu ponownie podnieść i rozwinąć kwestię przenikania się poszczególnych elementów instrukcji królewskiej. Bardzo często już we wprowadzeniu monarcha wskazywał to, nad czym należy się szczególnie pochylić, czasem chodziło o konkretny postulat, omówiony w dalszej części instrukcji, a czasem jedynie o wskazanie najważniejszego elementu sytuacji wewnętrznej lub międzynarodowej Rzeczypospolitej. Analogicznie rzecz się ma z wiadomościami z części informacyjnej, które poza samą treścią zawierają niekiedy ukryte postulaty natury dyplomatycznej oraz poszerzają w sposób istotny prokrólewską propagandę³⁸, będącą ważnym elementem wprowadzenia, obecnym zresztą w całej treści. Koncentruje się ona na dwóch aspektach. Pierwszy, wskazany powyżej, stanowi prezentowanie w celu apologetycznym wyselekcjonowanych informacji o minionych wydarzeniach, które dość często są mocno przerysowane. Drugi wymiar, propagandowy, dotyczy osoby króla, przedstawianego zawsze jako postać heroiczna, troskliwa o dobro ojczyzny i bezinteresowna, dzięki której Rzeczpospolita może trwać nawet w obliczu licznych przeciwności i zagrożeń. Podczas panowania Jana III skupiano się na wysiłku wojennym, z niewiele mniejszym rozmachem jednak podkreślano trudy rządzenia zagrożonym i rozdartym wewnątrz państwem przez Michała Korybuta, koncentrując narrację na działaniach politycznych. Wskazane elementy instrukcji królewskich na sejmiki w sposób oczywisty wyznaczają punkty istotne dla poniższych rozważań.

³⁷ Tamże, s. 45–47.

³⁸ H. Olszewski, *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 60–62.

Analiza objętościowa instrukcji królewskich na sejmiki

Gruntowna analiza obszernego i jednocześnie kompletnego materiału źródłowego, obejmującego blisko sto standardowych stron, pozwala na zastosowanie również metod statystycznych. Celem przejrzystego zaprezentowania wyników przeprowadzonych analiz opracowano poniższą tabelę, stanowiącą punkt wyjścia do kolejnych zagadnień omawianych w dalszej części artykułu.

Na początku warto zająć się objętością poszczególnych instrukcji. Średnia znaków, (liczonych bez spacji, ze względu na operowanie w dużej mierze na materiale pisany ręcznie), na instrukcję oscyluje około 10 500 znaków (średnia za Michała I to blisko 9350, a za Jana III prawie 11 200). Przyjmując współczesny nam przelicznik znormalizowanego tekstu, można zauważyć, że średnia instrukcja w badanym okresie zajmowała blisko sześć stron. Widoczne wahania pojawiają się dopiero w drugiej połowie panowania Jana III. Ich powodem było najpewniej niedochodzenie sejmów i wynikające z tego powoływanie się monarchy na zapisy z poprzednich instrukcji. Michał Korybut, pomimo częstego rwania sejmów, postulaty z poprzednich instrukcji powtarzał, nie decydując się na niepopularny wśród szlachty zabieg odwołania do zapisów poprzednich dokumentów³⁹. Wyjaśnić należy jeszcze jedną anomalię w postaci niezwykle krótkiego listu, pełniącego funkcję instrukcji z 1672 r. Wpływ na to miała jednak zdecydowana sytuacja w kraju, stojącego wówczas na krawędzi wojny domowej oraz konfliktu z Turcją⁴⁰. Zwołany sejm, pełniący funkcję pacyfikacyjnego, musiał być krótki i podjąć kluczowe decyzje. Powodzenie zjazdu było niezwykle ważne dla dalszej polityki kraju, a jego ewentualne zerwanie oznaczało katastrofę⁴¹; stąd tak znaczne ograniczenie postulatów monarszych do tych najistotniejszych, z pominięciem tych niepopularnych oraz wewnętrznych, które mogłyby grozić konfliktem i porażką. W obliczu kryzysu instytucji sejmu widoczne jest za panowania Sobieskiego również ograniczenie zarówno objętości, jak i liczby postulatów. Kilkakrotnie argumentowano, że władca nie przedkłada zbyt dużej liczby zagadnień pod obrady, aby zwiększyć szanse rozwiązania tych najważniejszych w możliwie krótkim terminie.

³⁹ R. Kolodziej, „Ostatni wolności naszej klejnot”, s. 47–48.

⁴⁰ M. Wagner, *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*, t. 1, Zabrze 2009, s. 215, 261, 278–279, 288–292.

⁴¹ A. Przyboś, *Michał Korybut Wiśniowiecki*, s. 208–212.

Tabela 1. Instrukcje królewskie na sejmiki przedsejmowe z lat 1669–1696 (analiza)

Ip.	Instrukcja / miejsce i data wystawienia	Osoba odpowiedzialna za wystawienie instrukcji i uniwersału*	Liczba znaków (bez spacji)	Data rozpoczęcia sejmiku (liczba dni od wystawienia instrukcji do rozpoczęcia sejmiku)	Miejsce i data wystawienia uniwersału**
1.	Instrukcja Michala I Warszawa, 23 XII 1669	Hieronim Pinocci sekretarz J.K.M.	8 909	5 III 1670 (72 dni)	Kraków 30 XI 1669
2.	Instrukcja Michala I Warszawa, 15 VIII 1670	Jan Wolowski kanonik warsmiński i diecezjiński, sekretarz J.K.M.	16 108 (z suplementem 18 437)	9 IX 1670 (56 dni)	Warszawa 27 VI 1670
3.	Instrukcja Michala I [Warszawa, 24 XI] 1671	Ksiądz Stanisław Bużeński (kanonik gnieźnieński i warsmiński), regent kancelarii koronnej	14 523	26 I 1672 (63 dni)	Lwów, 30 X 1671
4.	Instrukcja Michala I Warszawa, 30 III 1672	Ksiądz Stanisław Lipski (kanonik krakowski i płocki), regent kancelarii wielkiej koronnej	13 787	18 V 1672 (49 dni)	Warszawa, 20 III 1672
5.	List Michala I na sejmiki ekstraordynaryjne, pełniący funkcję instrukcji królewskiej Warszawa, [XII] 1672	–	4 833	4 I 1673 (brak dokładnych danych)	Warszawa, 24 XI 1672
6.	Instrukcja Jana III obóz pod Czarnokoziańcami, 7 XI 1675	–	19 387	4 II 1676 (89 dni)	Obóz nad rzeką Zbrucz, pod Czarnokoziańcami, 7 XI 1675
7.	Instrukcja Jana III Żółkiew, 3 XI 1676	Ksiądz Stanisław Jan Witwicki (opat płocki), regent kancelarii koronnej	15 760 (z dodatkiem – 17 520)	14 I 1677 (72 dni)	Żółkiew, 3 XI 1676
8.	Instrukcja Jana III Żółkiew, 3 X 1678	Ksiądz Jan Stanisław Łochocki (opat płocki), regent kancelarii koronnej	16 361	15 XII 1678 (73 dni)	Jaworów, 16 IX 1678
9.	Instrukcja Jana III 1680	Jan Stanisław Korzeniewski (starosta kościański), regent kancelarii koronnej	18 021	14 I 1681 (brak dokładnych danych)	Jaworów, 24 X 1680
10.	Instrukcja Jana III Stryj, 4 XI 1682	Jan Stanisław Korzeniewski (starosta kościański), regent koronny	6 750	27 I 1683 (84 dni)	Stryj, 4 XI 1682

Lp.	Instrukcja / miejsce i data wystawienia	Osoba odpowiedzialna za wystawienie instrukcji i uniuersalu*	Liczba znaków (bez spacji)	Data rozpoczęcia sejm (liczba dni od wystawienia instrukcji do rozpoczęcia sejm)	Miejsce i data wystawienia uniuersalu**
11.	Instrukcja Jana III [Żółkiew], 30 XI 1684	Krzysztof Taranowski (kanonik krakowski i warmiński), sekretarz J.K.M.	9 894	16 II 1685 (78 dni)	Żółkiew, 24 XI 1684
12.	Instrukcja Jana III [XI] 1687	Krzysztof Taranowski (kanonik krakowski i warmiński), sekretarz J.K.M.	11 854	27 I 1688 (brak dokładnych danych)	Żółkiew, 15 XI 1687
13.	Instrukcja Jana III 1 X 1688	Krzysztof Taranowski (kanonik krakowski i warmiński), sekretarz J.K.M.	4 769***	17 XII 1688 (77 dni)	Złoczów, 1 X 1688
14.	Instrukcja Jana III 29 X 1689	Stanisław Szczuka referendarz koronny	4 955***	16 I 1690 (71 dni)	Żółkiew, 30 X 1689
15.	Instrukcja Jana III Pomorzany, 3 X 1692	Stanisław Szczuka referendarz i regent koronny	7 316	31 XII 1692 (88 dni)	Pomorzany, 3 X 1692
16.	Instrukcja Jana III Żółkiew, 1 X 1693	Stanisław Szczuka referendarz i regent koronny	7 292***	22 XII 1693 (82 dni) [sejm nie rozpoczął prac – choroba monarchy]	Żółkiew, 1 X 1693
17.	Instrukcja Jana III Warszawa, 26 X 1694	Stanisław Szczuka referendarz koronny	10 066	24 III 1695 (149 dni)	Warszawa, 26 X 1694

* kursywą wypisano prawdopodobnych autorów/urzędników składających podpis z racji pełnionej funkcji, w oparciu o podpisy pod uniuersalami i/lub innymi dokumentami ekspedycji przedsejmowej

** podkreślono, gdzie miejsca lub daty uniuersalów odbiegają od daty wystawienia instrukcji królewskiej

*** oznaczono instrukcje, w których Jan III postuluwał wzięcie pod obrady sejmików zapisów z ostatniej bądź ostatnich instrukcji królewskich na sejmiki

Instrukcja królewska a terminarz procedury parlamentarnej

Częste nieobecności Jana III w stolicy, spowodowane przebywaniem w obozach wojennych lub dobrach prywatnych, oraz związana z tym absencja kanclerzy i najważniejszych urzędników przy boku władcy⁴², mogły i powodowały znaczące utrudnienia dla kancelarii przygotowujących dokumentację przedsejmową. Pomimo to, w oparciu o znane datyienne wystawienia instrukcji królewskich (14 z 17 dokumentów), można zauważyć, że opóźnienia nie były tak wielkie, jakie mogłyby być ze względu na częste przemieszczanie się dworu i jego oddalenie od stolicy. Dla obu władców średnia czasu dzielącego wystawienie instrukcji od rozpoczęcia sejmów wynosi nieco ponad 78 dni, co daje niemal równe 11 tygodni. Oznacza to zatem blisko kwartał na opieczętownie, rozesłanie ekspedycji, obrady sejmików i przybycie wybranych przez nie posłów na sejm.

Badając osobno każde z panowań, można jednak dostrzec, że za Michała I okres ten skraca się nieco, do 60 dni. Wynika to z niemal permanentnej sytuacji zagrożenia państwa i zrywania sejmów, w miejsce których starano się szybko zwoływać kolejne, celem uchwalenia podatków w terminie pozwalającym na opłacenie wojsk przed rozpoczęciem okresu działań militarnych. Osobną kwestią było przebywanie króla w stolicy i współpraca z pieczętarzami, co różniło Michała I od jego następcy⁴³.

Zaledwie raz liczba dni od datowania instrukcji do zwołania sejmów spadła poniżej 8 tygodni. Było to w 1672 r. Przypadek jest prosty do wyjaśnienia – pośpiech wynikał wówczas z racji zerwania w lutym tego roku poprzedniego sejmów, podczas nadciągającego już zagrożenia ze strony Imperium Osmańskiego⁴⁴. Bez wątplenia wpłynęło to na intensyfikację pracy kancelarii oraz przyspieszenie zwyczajowych terminów w procesie przygotowań sejmowych. Sytuacja z 1688 r. była już nieco inna. Pomimo zerwania sejmów grodzieńskiego na początku tego roku, kolejne zgromadzenie nie zostało zwołane bezpośrednio po tym wydarzeniu, a dopiero późną jesienią. Wobec palących problemów zwołanie kolejnego, zwyczajnego sejmów było jednak przed nadchodzącą kampanią wojenną roku 1689 konieczne⁴⁵.

⁴² Z. Wójcik, *Jan Sobieski*, s. 397.

⁴³ Tamże, s. 397–398.

⁴⁴ A. Przyboś, *Michał Korybut Wiśniowiecki*, s. 166–167; K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008, s. 268.

⁴⁵ M. Wagner, *Udział wojska litewskiego w wojnie polsko-tureckiej w latach 1684–1699*, *Historia i Świat* 3 (2014), s. 123.

Interesująca pod względem datacji jest ostatnia badana instrukcja, której wydanie od rozpoczęcia sejmku dzieliło prawie 150 dni, czyli ponad 21 tygodni. Sytuacja ta spowodowana była dwukrotnym ogłaszaniem, czy też przekładaniem, obrad sejmowych⁴⁶.

Warto tu jeszcze przeanalizować pewną kwestię dotyczącą datacji instrukcji oraz uniwersałów. Naturalnym problemem jest tutaj brak znajomości dokładnej daty wystawienia dla dwóch instrukcji na sejmiki (nr 5 i 9). Dla pozostałych 15 zaledwie ośmiokrotnie termin wystawienia uniwersałów i instrukcji jest zbieżny, przy pozostałych jest najczęściej zbliżony, jednak nie identyczny. Uwaga ta jest o tyle istotna, że ukazuje spore problemy kancelarii królewskiej w badanym okresie oraz to, że w historiografii nawiązującej do okresu panowania Wazów⁴⁷ najczęściej uznawano daty wydania uniwersałów i instrukcji za jednakowe, czemu przeczą przykłady z okresu panowania „królów rodaków”.

Niezbędne wydaje się w tym miejscu podkreślenie, że data wystawienia instrukcji nie jest tożsama z terminem jej opieczetowania i ekspedycji. Obliczone powyżej średnie okresy są zatem raczej orientacyjne i każdorazowo wymagają skonfrontowania z realną sytuacją. Nawet pomimo spisania instrukcji w terminie najczęściej nie były one wysyłane od razu z powodu oczekiwania na opieczetowanie⁴⁸.

Miejsca wystawienia

Panowanie Michała Korybuta pod kątem wypełniania obowiązków monarszych uznać należy za nienaganne, co widać też dzięki analizie miejsc wystawiania dokumentów zaliczanych do ekspedycji przedsejmowej. Zawsze była to Warszawa, nie tylko siedziba króla, ale również kancelarii i jej personelu. Monarcha większość panowania spędził na zamku królewskim, co ułatwiało zarządzanie państwem⁴⁹, łatwiej było wówczas również o obecność któregoś z kanclerzy (najczęściej bywał to bliski współpracownik króla, podkanclerzy Olszowski, blisko z królem współpracował również kanclerz wielki litewski Pac)⁵⁰.

⁴⁶ Z. Wójcik, *Jan Sobieski*, s. 483–484.

⁴⁷ H. Olszewski, *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 57–58.

⁴⁸ Tamże, s. 56–57; R. Kołodziej, „*Ostatni wolności naszej klejnot*”, s. 35–41.

⁴⁹ I. Czamańska, *Wiśniowieccy. Monografia rodu*, Poznań 2007, s. 269, 280–281, 286–288.

⁵⁰ W. Czaplński, *Olszowski Andrzej h. Prus*, [w:] PSB, t. 24, Warszawa–Kraków 1979, s. 42–46; J. Wolff, *Pacowie. Materyjały historyczno-genealogiczne*, Petersburg 1885, s. 151–178.

Następca Wiśniowieckiego wystawił w stolicy zaledwie jedną, ostatnią, instrukcję, choć i tak w rzeczywistości doszło do tego w Wilanowie. Pozostałe 11 instrukcji Sobieskiego, których miejsca wystawienia możemy być pewni, powstało z dala od zamku królewskiego. Cztery (instrukcje nr 7, 11, 12 i 14 – numeracja zaczerpnięta z tab. 1.) wystawiono w Żółkwi, prywatnym miasteczku i jednej z rezydencji władcy, odległym o 350 kilometrów od Warszawy⁵¹. Jedna (instrukcja 10) powstała w Stryju, odległym od stolicy o aż 500 kilometrów⁵². W zbliżonej odległości od Warszawy znajdowały się Pomorzany, również prywatne dobra Sobieskiego, w których też wystawiona została jedna instrukcja (nr 15)⁵³. Na tym tle wyróżnia się pierwsza z instrukcji przygotowanych za panowania Jana III, wystawiona w obozie pod Czarnokozińcami⁵⁴ (nr 6), w warunkach przedłużających się działań wojennych, w które król był zaangażowany osobiście.

Dzięki analizie miejsc wystawienia uniwersałów, przygotowywanych najczęściej równoległe z instrukcją (choć przez wzgląd na konieczność terminowego zwołania sejmiku i sejmików, rozsyłanych znacznie wcześniej), możemy przyjąć hipotetyczne miejsce wystawienia pozostałych instrukcji z okresu panowania Jana III, dla których nie podano tej informacji. Pojawia się zatem Jaworów (nr 9), położony blisko Lwowa, z którego Sobieski często prowadził swoją działalność monarszą⁵⁵. Niemal pewnym miejscem, z racji tego, że identyczne są daty wystawienia uniwersału i instrukcji w 1688 r., wydaje się Złoczów (nr 13), ponownie prywatne miasto władcy⁵⁶.

Podsumowując tę część rozważań, na podstawie analizowanego materiału można dostrzec i potwierdzić dwie metody wypełniania obowiązków królewskich. Michał I, wzorem Wazów, wykonywał swe obowiązki z zamku królewskiego, w którym siedzibę miały kancelarie centralne⁵⁷. Dodatkowo blisko współpracował z częścią pieczęta-

⁵¹ Żółkiew, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. XIV, Warszawa 1895, s. 817.

⁵² Stryj, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. XI, Warszawa 1890, s. 429–433.

⁵³ Pomorzany, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. VIII, Warszawa 1887, s. 747–752.

⁵⁴ Czarnokozińce, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. I, Warszawa 1880, s. 758–759.

⁵⁵ Jaworów, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. III, Warszawa 1882, s. 519; Z. Wójcik, *Jan Sobieski*, s. 280.

⁵⁶ Złoczów, miasto, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. XV, cz. 2, Warszawa 1902, s. 720.

⁵⁷ W. Chorążyczewski, *Kancelarie centralne*, s. 152, 168; W. Krawczuk, *Kancelaria Koronna a sejm walny*, Warszawa 1995, s. 5 i 6; D. Makilla, *Władza wykonawcza w Rzeczypospolitej. Od połowy XVII w. do 1763 r. Studium historyczno-prawne*, Toruń 2003, s. 146–148; R. Kołodziej, *Sejmy z lat 1676–1683 na tle funkcjonowania staropolskiego systemu parlamentar-*

rzy, co ułatwiało mu przygotowanie ekspedycji przedsejmowej. Jan III utrzymywał przyzwyczajenia magnackie, z czasów poprzedzających elekcję na króla: w czasie przerw w kampaniach wojennych oddawał się wypoczynkowi w dobrach prywatnych na Rusi, pozostając w pobliżu zagrożonych wojną ziem⁵⁸. Wpływało to niekorzystnie na funkcjonowanie władzy centralnej Rzeczypospolitej, a w tym również na funkcjonowanie procedur parlamentarnych.

Autorstwo instrukcji

Ze względu na zaznaczone wyżej problemy, wynikające z bardzo ograniczonej liczby znanych oryginałów instrukcji królewskich, oraz konieczność badania większości w oparciu o kopie, możliwość badania autorstwa tych dokumentów jest mocno ograniczona. Pomocne mogą być tu uniwersały zwołujące sejmy, które wystawiane były mniej więcej w tym samym czasie co instrukcje, a których znane liczne egzemplarze oryginalne najczęściej zawierają informacje o urzędniku kancelarii odpowiedzialnym za ich wystawienie. Oczywiście należy od razu poczynić zastrzeżenie, że osoba ta nie musi (i często nie była) autorem treści analizowanych dokumentów. Podpis mógł być stawiany przez jednego z wyższych urzędników kancelaryjnych, który np. kontrolował kopiowanie minuty dokumentu, a także odpowiadał za proces pieczętowania. Wcześniej jednak powstawał koncept, poprawiany przez samego króla, a być może również jego bliskich współpracowników⁵⁹.

Rozwijając powyższe założenia na podstawie analiz dokumentacji przedsejmowej, można zauważyć, że za panowania Michała I wśród podpisujących się na uniwersałach dominowali regenci kancelarii, wywodzący się ze stanu duchownego. Być może wynikało to z bliskiej współpracy monarchy z biskupem i podkanclerzym Andrzejem Olszowskim, uchodzącym za największego, obok Paców, stronnika władcy⁶⁰. Wyróżnia się tu Hieronim Pinocci (1612–1676), doświadczony dworzanin,

---

nego w czasach Jana III – próba bilansu, [w:] *Król Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1674–1683*, red. D. Milewski, Warszawa 2016, s. 63.

⁵⁸ D. Orłowski, *Chocim 1673*, Warszawa 2007, s. 233, 237–238; Z. Wójcik, *Jan Sobieski*, s. 397.

⁵⁹ R. Kołodziej, „*Ostatni wolności naszej klejnot*”, s. 41–42.

⁶⁰ Główne funkcje w kancelarii piastowali wówczas: Jan Małachowski (referendarz duchowny), Jan Krasieński (referendarz świecki), Franciszek Prażmowski (sekretarz wielki duchowny): *Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII w. Spisy*, oprac. zespół, Kórnik 1992; W. Czaplinski, *Olszowski Andrzej h. Prus*; J. Wolff, *Pacowie*, s. 151–178.

pochodzący ze Sieny i współpracujący z monarchami od czasów Władysława IV⁶¹. Prawdopodobnie właśnie z powodu doświadczenia został on wskazany do sporządzenia pierwszej instrukcji. Następne najprawdopodobniej opracowywali powiązani z dworem lub kanclerzami kanonicy: Jan Wołowski (2), skupiający swą późniejszą działalność na Warmii w kręgach kościelnych⁶², Stanisław Bużeński (3) doświadczony polityk i dyplomata⁶³ oraz Stanisław Lipski (4) wywodzący się z zamożnej rodziny, posiadający liczne rodzeństwo działające na niższych stanowiskach w hierarchii kościelnej oraz wojsku koronnym⁶⁴. Byli to jednak ludzie podówczas stanowiący przykład klienteli i współpracowników ważniejszych osobistości dworu.

Dla okresu panowania Jana III, po przeanalizowaniu uniwersałów, można z dużym prawdopodobieństwem wskazać odpowiedzialnych za wszystkie, poza pierwszą, ekspedycje przedsejmowe. Interesująca jest tu również okoliczność, że za 6 z nich miały odpowiadać osoby świeckie. Instrukcje z 1676 i 1678 r. nadzorowane czy też spisane zostały przez osoby duchowne. W obu przypadkach byli to najprawdopodobniej, wedle podpisu, opaci benedyktyńscy z Płocka a zarazem regenci kancelarii koronnej. Za wcześniejszą instrukcję odpowiadał Stanisław Jan Witwicki, protegowany Jana III, późniejszy biskup łucki (1682–1688) oraz poznański (1688–1698). Sporządził ją w kilka miesięcy po otrzymaniu, z inspiracji królewskiej, intratnego urzędu opata, co sugeruje, że wówczas był zaufanym i wiernym monarche przedstawicielem stanu duchownego⁶⁵. Postać Jana Stanisława Łochockiego jest o wiele bardziej tajemnicza. Opat nie zrobił tak znacznej kariery w hierarchii kościelnej. Prawdopodobnie był to jednak współpracownik wcześniej wzmiankowanego Witwickiego⁶⁶. Pierwszym autorem świeckim instrukcji był Jan Stanisław Korzeniowski, regent kancelarii odpowiedzialny za ekspedycje z 1680 i 1682 r. Postać ta jest o tyle interesująca, że nie jest uważana w historiografii za stronnika mo-

⁶¹ K. Targosz, *Pinocci Hieronim*, [w:] *PSB*, t. 26, Warszawa–Kraków 198, s. 341–343.

⁶² K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, wyd. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1839–1845, t. 9, s. 423; I. Lewandowska, *Biskup Jan Stefan Wydzga i Kapituła Warmińska w drugiej połowie XVII wieku*, *Studia Warmińskie* 38 (2001), s. 144.

⁶³ K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 2, s. 372 i 374; Bużeński Stanisław [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Buzenski-Stanislaw;3882425> [dostęp: 1.03.2022].

⁶⁴ K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 6, s. 120–123.

⁶⁵ K.R. Prokop, *Sylwetki biskupów łuckich*, Kraków 2001, s. 118–121.

⁶⁶ L. Łętowski, *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*, t. 4, Kraków 1853, s. 135.

narchy⁶⁷. Należy więc rozważyć, czy na tym dokumencie, jak i być może w innych przypadkach, podpis stanowił jedynie uwierzytelnienie ostatecznej jego wersji. Kolejne trzy instrukcje (11, 12 i 13) mogły wyjść spod pióra kanonika krakowskiego i warmińskiego oraz sekretarza królewskiego Krzysztofa Taranowskiego, co wydaje się powrotem do praktyk z czasów Michała Korybuta i obarczaniem tego typu zadaniami osób pozbawionych większych politycznych ambicji, prawdopodobnie zależnych od któregoś z kanclerzy. Od 1689 r. możemy odnotować pewną stabilizację, gdyż za wszystkie uniwersały (a najpewniej i pozostałe elementy ekspedycji przedsejmowej) odpowiedzialny był Stanisław Antoni Szczuka, regent kancelarii, bliski współpracownik Jana III, postać o niebywałych zdolnościach politycznych i pisarskich⁶⁸. Jego podpis widnieje również pod oryginałem instrukcji z 1689 r., co tylko wzmacnia przypuszczenia, że dla ostatnich czterech sejmów za panowania Jana III słowa władcy utrwał w postaci dokumentów właśnie Szczuka. Poświadczają to dodatkowo inne źródła⁶⁹.

Zauważalne jest, że z biegiem lat Sobieski otoczył się wąskim gronem zaufanych współpracowników, często przebywających u boku władcy, dzięki czemu autorstwo projektów pism i dokumentów politycznych mogło ulec stabilizacji⁷⁰. Brak podobnej konsekwencji u króla Michała wynikał najpewniej z jego krótkiego panowania, co uniemożliwiło wytworzenie własnego grona zaufanych sekretarzy⁷¹. Powyższe, bardzo wstępne i hipotetyczne ustalenia wymagają oczywiście dużej ostrożności i dalszych badań.

Część informacyjna

Zaprezentowana charakterystyka pozwala przejść płynnie do właściwej analizy wewnętrznej, poświęconej treściom zmiennym. Te, pomimo powstawania dokumentów na podstawie pewnego utrwalonego od dawna wzorca⁷², dostarczają materiał do wielu interesujących spostrzeżeń. Zauważalne są w tym zakresie dwie płaszczyzny

⁶⁷ W. Dworzaczek, *Korzeniowski Jan Stanisław*.

⁶⁸ H. Palkij, *Szczuka Stanisław Antoni*.

⁶⁹ K. Sarnecki, *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego*, cz. 1, oprac. J. Woliński, Wrocław 2010, s. 204.

⁷⁰ R. Kolodziej, *Przedsejmowe legacje królewskie*, s. 233.

⁷¹ A. Przyboś, *Michał Korybut Wiśniowiecki*, s. 61–64.

⁷² *Kancelaria koronna a sejm. Instructuarium*, s. 65–66.

badawcze. Pierwszą z nich jest przedstawianie w instrukcjach królewskich aktualnej sytuacji państwa i podejmowanych w związku z nią działań.

Wszystkie instrukcje Michała I zostały napisane z dużym kunsztem i nielicznymi wrętami łacińskimi (z wyjątkiem instrukcji z 24 XI 1671 r.), są również utrzymane, z powodu niedochodzenia sejmów, w mocno pesymistycznym tonie. Wskazany wyjątek w sposób emocjonalny i niezwykle podniosły przekazywał wieści wojenne po udanej kampanii na Ukrainie⁷³.

Każda z instrukcji Michała I nawiązuje do poprzednich sejmów walnych, skupiając się na trudach monarchy związanych z pracami parlamentarnymi. W sposób szeroki i jak na teksty propagandowe możliwie rzetelnie prezentują one problemy kraju i ostatnie wydarzenia polityczne, dyplomatyczne oraz wojenne; dostrzec można oczywiście selekcję informacji, które miały służyć przede wszystkim jako tło do postulatów sejmowych. Brak jest m.in. jakiegokolwiek odniesienia do kwestii wewnętrznych i konfliktu z partią francuską (malkontentów), co dziwi, uwzględniając olbrzymie poparcie monarchy przez liczne rzesze szlacheckie na prowincji, mogące ułatwić ewentualne konfrontacyjne rozwiązanie tego zagrożenia⁷⁴. Świadczy to o prowadzeniu konfliktu wewnętrznego z prymasem Prażmowskim i marszałkiem-hetmanem Sobieskim możliwie zakulisowo⁷⁵.

Opis i argumentowanie postulatów są wyraźnie sformułowane, choć jednocześnie pomijają niepotrzebne szczegóły. Bardzo szeroko opisane są działania dyplomatyczne i kwestie pozyskania funduszy na dalsze poselstwa, ze wskazaniem ich kierunków (względem misji dyplomatycznych do Rzymu, Wiednia czy Londynu). Dokumenty króla Michała są fachowe i staranne, spełniają wszelkie zadania instrukcji królewskich na sejmiki.

Na potrzeby analizy instrukcji panowanie Jana III należy podzielić na dwa okresy. Pierwszy, między 1675 a 1685 r., schyłkowy czas wydolności parlamentu, w którym na sześć zwołanych sejmów aż pięć zakończyło się uchwaleniem konstytucji⁷⁶. Narracja instrukcji królewskich znacząco się zmienia przede wszystkim z uwagi na specyfikę osoby i charakteru nowego władcy. Zwiększeniu ulega liczba pojawiają-

⁷³ Instrukcja Michała I na sejmiki przedsejmowe – [Warszawa, 24 listopada] 1671 r. (AS 1668–1675, s. 332–334).

⁷⁴ A. Przyboś, *Michał Korybut Wiśniowiecki*, s. 64.

⁷⁵ J. Dziegielewska, *Sejmy elekcyjne, elektorzy, elekcje 1573–1674*, Pułtusk 2003, s. 109; A. Przyboś, *Prażmowski Jan Mikołaj h. Belina*, [w:] PSB, t. 28, Warszawa–Kraków 1984–1985, s. 382–389.

⁷⁶ R. Kołodziej, *Początek kryzysu?*, s. 213–214; tenże, *Chronologia sejmów*, s. 190–199.

cych się w treści słów i zwrotów łacińskich. Sam styl pozostaje podniosły i pełen entuzjazmu, zwłaszcza przy opisywaniu osiągnięć wojennych, co miało służyć celom propagandowym – znacząco wpływało to na część informacyjną i wizerunek monarchy. W tym okresie król dzielił z odbiorcami instrukcji sporą liczbę informacji dotyczących ruchów wojsk, sytuacji fortec czy działań dyplomatycznych⁷⁷, jednak w porównaniu z poprzednim panowaniem, szczególność ta spada. Poczynić tu trzeba również spostrzeżenie, że sejmy za Sobieskiego odbywały się rzadziej, a tym samym więcej było spraw do przekazania.

Druga z wydzielonych części panowania Jana III (1686–1696) to przeciwieństwo pierwszej. Jak już wspomniano, na sześć zwołanych wówczas sejmów, konstytucje uchwalił zaledwie jeden⁷⁸. Narracja w instrukcjach znacząco się ustabilizowała, między innymi z powodu znacznego ich skrócenia, ale zapewne również przez wzgląd na poruszoną wyżej kwestię odpowiedzialności za spisywanie jednego urzędnika – Stanisława Szczuki. Zarówno w pierwszym, jak i drugim z wyróżnionych okresów dominuje narracja w pierwszej osobie, pojawiają się również liczniejsze fragmenty pisane w trzeciej osobie liczby pojedynczej. Ton instrukcji coraz częściej zamiast podniosłego i pełnego nadziei, staje się bierny, oddający zniecierpliwienie a niejednokrotnie znużenie beznadziejnością podejmowanych przez króla starań. Jest to zapewne również spowodowane wiekiem, chorobami króla, a także konsekwencjami postępującej „choroby” sejmowej. Na wzór Wiśniowieckiego wskazywane są problemy z dochodzeniem sejmów walnych, co interesujące, nawiązano do nich również po udanym sejmie. Niezmiennie znacząca jest część propagandowa, odnajdywana w każdym elemencie narracji. Znacznie skrócone są doniesienia o polityce zagranicznej, której relacjonowanie stopniowo zamiera, odzwierciedlając słabość Rzeczypospolitej w ramach działań Ligi Świętej, a nawet szerzej, na arenie międzynarodowej.

Podsumowując tę część, uwagę zwrócić należy przede wszystkim na wybiórczość tematów zawieranych w instrukcjach. Powoduje to, że współczesny odbiorca, pozbawiony szerszej wiedzy historycznej, może mieć problemy z właściwym odczytaniem i zrozumieniem znaczącej części ich treści. Charakterystyczny jest wizerunek monarchy, prezentowanego w sposób skrajnie idealizowany, co uwypukla się w dobie panowania Jana III. Interesujący jest niemal całkowity brak występowania w instrukcjach postaci pobocznych i skupienie się na osobie władcy, co naturalnie ma wydźwięk propagandowy. Wybiórczy dobór tematów i informacji prezentowanych

⁷⁷ Tenże, *Przedsejmowe legacje*, s. 240–241.

⁷⁸ Tenże, *Chronologia sejmów*, s. 199–205.

w instrukcjach królewskich pozwala badać politykę informacyjną obu monarchów oraz działania zmierzające do kreowania postrzegania sytuacji państwa i dworu przez poddanych. Wszelkie tajne plany i założenia królewskie, z oczywistych względów, nie znajdowały miejsca w instrukcjach. Michał I nie wspominał o walkach z opozycją malkontentów, a Jan III o polityce bałtyckiej.

Postulaty na sejmy

Największym problemem podczas analizy instrukcji królewskich jest wyselekcjonowanie i pogrupowanie postulatów w nich zawartych, które warunkowały politykę państwa zgodną z oczekiwaniami dworu. Postulatów nigdy nie numerowano, może zatem dochodzić do niewielkich wahań przy ustalaniu końcowej liczby wskazywanych w konkretnym dokumencie postulatów. Selekcja jest również problematyczna z powodu wzajemnego przenikania programu królewskiego z elementami informacyjnymi i propagandowymi. Pojawia się też nieczęsto praktyka ponawiania tego samego postulatu, innymi słowami, w jednej instrukcji. Wypracowana przez piszącego te słowa i omówiona poniżej metoda wyodrębniania postulatów obarczona jest zatem elementami subiektywnych decyzji na bazie innych źródeł lub literatury. Za postulat zostały więc uznane wszelkie zdania zawierające formułę dyspozycyjną oraz sugestie (prośby) mające na celu uzyskanie aprobaty szlacheckiej dla rozwiązań proponowanych przez króla lub znalezienie innych możliwości.

Wszystkie postulaty zostały, po ich podliczeniu, podzielone na pięć kategorii. Są to kolejno: postulaty skarbowo-wojskowe, skarbowe (polityka skarbową), dyplomatyczne, wewnętrzne i królewskie (prywatne). Zaproponowana kolejność jest istotna przy problemach sklasyfikowania pojedynczego postulatu. W wypadku spełniania przez dany postulat warunków przypisania go do dwóch lub więcej kategorii był on dołączany do grupy znajdującej się w hierarchii wyżej (chyba że jeden z aspektów pozostawał znacząco dominujący). Kolejność tej porządkującej kwalifikacji podyktowana jest kolejnością występującą najczęściej w samych instrukcjach. O ile kwestie skarbowe i wojskowe dotyczyły najczęściej całego państwa, o tyle w tych wewnętrznych/królewskich pojawiają się kwestie odnoszące się do jednostek, stąd waga takiego postulatu jest zdecydowanie mniejsza.

Za postulaty skarbowo-wojskowe uznane zostały wszelkie zapisy dyspozycyjne czy sugerujące jakąś zmianę względem armii, opłacenia czy pozyskania funduszy na sprawy wojenne, z wyłączeniem gwardii królewskiej. Są to zatem zdania obligujące do spłaty długu wojskowego, zwiększenia liczebności armii, zapewnienia hiberny,

wypłacania kwarty, opłacania Kozaków, artylerii, zaopatrzenia fortec w załogi i proch oraz ich remontów czy dotyczące piechoty łanowej. Jak łatwo zauważyć, pojawiają się tu elementy powiązane bardzo istotnie z kwestiami skarbowymi. Konieczny wydaje się jednak taki właśnie podział. Do grupy postulatów natury wojskowej zaliczano tym samym wszelkie dyspozycje nawiązujące do oddziałów wojskowych. Znaczący problem stanowiły postulaty dotyczące fortec. Były one rozbijane niekiedy na trzy osobne dyspozycje, ze wskazaniem osobnych miast lub poszczególnych województw czy granic. W wypadku uchwalania konstytucji na sejmach najczęściej każda większa twierdza lub miasto były wymieniane w osobnej konstytucji. Na potrzeby niniejszej pracy, głównie ze względu na zapisy, w których wzmiankowano o regionie, a nie każdej fortecy, fragment instrukcji poświęcony zaopatrzeniu fortec, niezależnie od wymieniania nazw czy regionów, w których miało by to nastąpić, uznawano za jeden postulat wpisujący się w kategorię wojskowo-skarbową.

Drugą grupą są postulaty określone mianem „skarbowe”, dotyczące polityki skarbowej państwa. Wśród nich autor sklasyfikował wszelkie apele w sprawach monetarnych, utrzymywania wartości monety, dotyczące cen, problemów z danymi rodzajami monet, długów zmarłych monarchów, wpływów z cel i komór, potencjalnego otwarcia mennic, kwestii weryfikacji wpływów podatkowych, uszczelniania systemu podatkowego itp. zagadnień. Podczas analiz dwukrotnie odnotowano problem opisywania sugerowanego procesu uzyskania z wymienionych w postulatach podatków środków na cele uznawane za dyplomatyczne (jak np. posłanie upominków chanowi tatarskiemu). Z racji wcześniej omówionej hierarchii poszczególnych kategorii zostały one przypisane do postulatów skarbowych, a nie dyplomatycznych. Pojawiające się postulaty dotyczące odszkodowań ze skarbu dla pokrzywdzonych przez wydarzenia wojenne miast czy osób zaliczono do postulatów wewnętrznych.

Kolejną grupę postulatów stanowią te zakwalifikowane jako dyplomatyczne. Zostały do nich zaliczone wszelkie kwestie obejmujące przygotowanie poselstw, zgłaszanie sygnałów dotyczących kontynuowania lub zakończenia wojny, zawarcia pokoju, gratyfikacji pieniężnych wysyłanych wraz z poselstwami poza granice Rzeczypospolitej, dotyczące negocjacji i komisji względem m.in. zwrotu Kijowa, uzyskania możliwości budowania koalicji czy dołączenia do takowej, a także spraw międzynarodowych (np. sprawa Kalksteina), problemów handlowych na granicach, zabezpieczenia funduszy na poselstwa, pozyskania wsparcia wojskowego/subsydialnego, wyznaczenia komisarzy do komisji z innymi państwami (przy zawieraniu rozejmów/pokoju, rozwiązywaniu sporów granicznych) itp. W dużym uproszczeniu są to zatem wszelkie kwestie dotyczące polityki zewnętrznej państwa.

Przedostatnią grupę stanowią postulaty określone przeze mnie jako wewnętrzne. Do nich zaliczono kwestie rozliczeń krajowych (zadośćuczynienie miastom oraz osobom prywatnym/grupom osób za poniesione koszty i straty), zapytania o kwestie ustrojowe/sejmowe, sprawy dotyczące obsadzania urzędów, prawa wewnętrzne (m.in. długość przebywania ambasadorów przy królu, zmiany prawne), nobilitacje grupowe oraz te z sugestii uprawnionych do tego ministrów, zwrot długów państwowych osobom prywatnym, prośby względem szybkiego odprawowania sejmu oraz braku ograniczeń dla posłów, zwolnienia z pańszczyzny chłopów służących w piechocie przez kilka lat, zagadnienia wymiaru sprawiedliwości. Dodatkowo do tej kategorii zaliczono postulaty dotyczące zwoływania pospolitego ruszenia, ponieważ zjazdy szlacheckie pełniły w omawianym okresie już raczej funkcję polityczną niż wojskową⁷⁹.

Ostatnią grupą postulatów są te dotyczące prywatnych spraw królewskich. Wliczone do nich zostały zarówno osobiste potrzeby monarchy, jak i kwestie wynikające z jego obowiązków oraz praw. Tym samym w tej grupie znajdują się indywidualne prośby odnoszące się do: uposażenia władcy, poszanowania rodziny królewskiej i jej utrzymania, skarbu królewskiego, prywatnych funduszy króla, zwrotów poniesionych przez monarchę wydatków na działalność publiczną, ale też dotyczące prerogatyw królewskich, m.in.: problemów z żołdem gwardii czy zapewnienia dostaw soli. Dodatkowo do postulatów królewskich dołączono jednostkowe prośby o nobilitacje, którymi monarcha był osobiście zainteresowany.

Najtrudniejszą do rozstrzygnięcia kwestią podczas selekcji i wyszukiwania postulatów w kolejnych dokumentach były zalecenia Jana III, w których nakazywał on rozpatrywanie postulatów z instrukcji poprzednich. Pomimo braku akceptacji ze strony szlacheckiej dla tej praktyki był to zabieg kilkakrotnie powielany w dokumentach z 1688, 1689 i 1693 r. Na potrzeby analizy ilościowej postulatów postanowiono ostatecznie włączyć je pełnoprawnie w statystyki, zaznaczając problem w tabeli 2. i omawiając w poniższych fragmentach artykułu.

W oparciu o przedstawiony powyżej podział i selekcję, celem dokładnego zilustrowania klasyfikacji i jej obrazu kwantytatywnego, zestawiono poniższą tabelę. Prezentuje ona liczbę postulatów wyróżnionych dla każdego z badanych dokumentów oraz grupuje je wedle opisanego wyżej podziału. Wszelkie wyliczone średnie zostały zaokrąglone do części dziesiątych.

⁷⁹ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Rozdział szósty. Oligarchia magnacka*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, red. J. Bardach, t. 2, Warszawa 1968, s. 249.

Tabela 2. Postulaty królewskie w poszczególnych instrukcjach

Instrukcja	Wojskowo- -skarbowe	Skarbowe	Dyploma- tyczne	Wewnętrzne	Prywatne (królewskie)	Łącznie
Instrukcja MK z XII 1669	3	1	4	3	0	11
Instrukcja MK z VII 1670	$9 + 2 (s) = 11$	2	$5 + 1 (s) = 6$	$7 + 1 (s) = 8$	5	$28 + 4 (s) = 32$
Instrukcja MK z XI 1671	6	3	7	6	2	24
Instrukcja MK z III 1672	10	4	5	8	1	28
Instrukcja MK z XII 1672	4	1	2	3	2	12
Instrukcja JIII z XI 1675	7	3	2	7	4	23
Instrukcja JIII z XI 1676	6	$3 + 1 (d) = 4$	$5 + 1 (d) = 6$	6	2	$22 + 2 (d) = 24$
Instrukcja JIII z X 1678	6	3	3	5	1	18
Instrukcja JIII z 1680	6	2	3	5	1	17
Instrukcja JIII z XI 1682	4	2	3	2	1	12
Instrukcja JIII z XI 1684	9	2	1	0	0	12
Instrukcja JIII z 1687	3	1	1	3	2	10
Instrukcja JIII z X 1688	$0 + 3 = 3$	$0 + 1 = 1$	$1 + 1 = 2$	$1 + 3 = 4$	$0 + 2 = 2$	$2 + 10 = 12$ (UPI)
Instrukcja JIII z X 1689	$0 + 0 + 3 = 3$	$0 + 0 + 1 = 1$	$0 + 1 + 1 = 2$	$0 + 1 + 3 = 4$	$0 + 0 + 2 = 2$	$0 + 10 + 2 = 12$ (UPI $\times 2$)
Instrukcja JIII z X 1692	5	2	0	1	0	8
Instrukcja JIII z X 1693	$2 + 5 = 7$	$0 + 2 = 2$	$0 + 0 = 0$	$0 + 1 = 1$	$0 + 0 = 0$	$2 + 8 = 10$ (UPI)
Instrukcja JIII z X 1694	6	1	0	3	1	11
Podsumowanie liczbowe postulatów dla poszczególnych instrukcji						
Łącznie/średnia na instrukcję	99 / 5,8	35 / 2,0	47 / 2,8	69 / 4,1	26 / 1,5	276 / 16,2
Łącznie/średnia na instrukcję za MK	34 / 6,8	11 / 2,2	24 / 4,8	28 / 5,6	10 / 2,0	107 / 21,4
Łącznie/średnia na instrukcję za JIII	65 / 5,4	24 / 2,0	23 / 1,9	41 / 3,4	16 / 1,3	169 / 14,1
Łącznie/średnia na instrukcję w latach 1675–1685	37 / 6,2	18 / 3,0	18 / 3,0	26 / 4,3	9 / 1,5	108 / 18,0
Łącznie/średnia na instrukcję w latach 1686–1696	25 / 4,2	10 / 1,7	5 / 0,8	12 / 2,0	9 / 1,5	61 / 10,2

Skróty w tabeli: MK – Michała Korybuta, JIII – Jana III, s – suplement, d – dodatek, UPI – nakaz królewski uwzględnienia instrukcji na poprzednie sejmiki przedsejmowe

Zacząć należy od określenia liczebności poszczególnych kategorii. Bez wątpienia uderzająca jest dominacja kwestii skarbowo-wojskowych, stanowiących ponad jedną

trzecią wszystkich. Nie jest to zbyt zaskakujące, a raczej łatwe do wyjaśnienia trwającą niemal nieustannie w badanym okresie wojną zarówno na Ukrainie, jak i z Imperium Osmańskim, a także specyfiką ówczesnego państwa, w którym lwia część wydatków skarbu publicznego przeznaczana była na cele wojskowe⁸⁰. Zaskakujący może być przy tym fakt, że największa średnia postulatów z tej kategorii przypada na panowanie Michała Korybuta. Wszakże skromniejsze liczebnie postulaty wojskowe Jana III są znacznie solidniej i przekonująco opisane i uargumentowane, co z całą pewnością wynikało z doświadczeń wojennych monarchy i dłuższego stażu politycznego.

Postulaty skarbowe, z perspektywy widocznych problemów gospodarczych Rzeczypospolitej epoki, wydają się nieliczne, ze średnią zaledwie dwóch na instrukcję. Pamiętać jednak należy, że spora część kwestii skarbowych dotyczących armii znalazła się w sekcji postulatów skarbowo-wojskowych. Częste powielanie się podobnych pomysłów, oscylujących najczęściej wokół sztucznego utrzymania wartości monety, obrazują słabość państwa i niemoc względem kryzysu gospodarczego. Należy jednak zaznaczyć, że autorzy instrukcji zdawali sobie sprawę z problemów ekonomicznych kraju, trwających od czasów wojen ze Szwecją i Rosją⁸¹. Proponowane rozwiązania mają jednak z reguły charakter doraźny. Szerszych projektów odbudowy gospodarczej w badanych instrukcjach nie odnajdziemy, z wyjątkiem trzeciej instrukcji Michała Korybuta Wiśniowieckiego, sugerującej naprawę monety w Rzeczypospolitej, a nie utrzymania jej zawyżonej wartości.

Interesujące, zwłaszcza pod kątem skromnej ich liczby, są kwestie dyplomatyczne. Średnia nie wynosząca nawet trzech postulatów na instrukcję może zadziwiać. Jest powszechnie wiadome, że zwłaszcza w obliczu toczonych wojen wszelkie działania dyplomatyczne podlegają raczej intensyfikacji. Niewielką liczbę punktów dyplomatycznych można tłumaczyć dwojako. Po pierwsze, mogły być one, jak zdarzało się wcześniej, prowadzone przez króla oraz rady senatu i tylko ustalenia wagi najwyższej trafiały pod obrady sejmu⁸². Z drugiej strony, informowanie ogółu o możliwościach

⁸⁰ Por.: Z. Wójcik, *Część II. Dyplomacja Polska w okresie wojen drugiej połowy XVII w. (1648–1699)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, red. Z. Wójcik, Warszawa 1982, s. 163–242; J. Woliński, *Z dziejów wojen polsko-tureckich*, Warszawa 1983; M. Wagner, *Wojna polsko-turecka*; R. Rybarski, *Skarb i pieniądź za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa 1939, s. 470–472.

⁸¹ J. Topolski, *Gospodarka polska a europejska w XVI–XVIII w.*, Poznań 1977, s. 138–143.

⁸² W. Czapliński, *Senat za Władysława IV*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938, s. 81–104; D. Makilla, *Władza wykonawcza w Rzeczypospolitej*, s. 146–148.

i kierunkach dyplomatycznych byłoby najzwyczajniej w świecie nierozważne. Powodzenie działań zbrojnych, a także przedsięwzięć dyplomatycznych w dużej mierze zależało od ich utajnienia aż do momentu ich wejścia w życie (pojawienia się efektu). Stąd instrukcje najczęściej mówią o traktatach zawartych, wymagających pewnych dodatkowych pertraktacji, np. ustalenia granicy.

Zaskakująco liczne są postulaty wewnętrzne. Pomimo wspomnianego ograniczonego wpływu organów centralnych na funkcjonowanie większości sfer życia kraju są one najczęstsze, zaraz po skarbowo-wojskowych. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy moim zdaniem szukać w kryzysie państwa. Spora część wskazanych sugestii królewskich dotyczy sprawnego sejmowania, w szczególności dążenia do niezrywania zjazdów walnych czy kwestii sądownictwa. Brak przy tym jednoznacznych sugestii co do zmian prawnych umożliwiających poprawienie sprawności sejmu. Dość liczne są również kwestie odnoszące się do nobilitacji zasłużonych oraz rekompensat dla pokrzywdzonych w wyniku działań zbrojnych. Tym samym postulaty wewnętrzne, choć liczne, nie przedstawiają adekwatnej wartości i rzadko dotyczą całego organizmu państwowego, skupiając się najczęściej na jednostkach lub niewielkiej grupie. Rzuca się jednak w oczy dostrzegana i przekazywana narodowi szlacheckiemu problematyka ustroju w momencie kryzysu sejmów walnych. Nie pociąga to jednak za sobą realnych i jawnych prób reform, niepopularnych wśród szlachty od czasów rokoszu Lubomirskiego⁸³. Warto jednak zaznaczyć, że próby głębszych reform podejmował, bez większego pożytku, Jan III przez politykę tajną i zakulisową⁸⁴.

Liczba prywatnych postulatów monarszych wydaje się proporcjonalna do pozostałych kategorii. Najwięcej wystosował ich Michał I, zmagający się ze sporymi problemami finansowymi i z późniejszymi kwestiami małżeńskimi. Owocowało to licznymi prośbami o wsparcie prywatnego skarbu królewskiego oraz o poszaniecie i uposażenie królowej. Dodatkowo król usiłował regularnie włączyć koszty swej gwardii do ogólnego finansowania armii, gdyż nie posiadał wystarczających prywatnych funduszy – wynikało to przede wszystkim z utraty rozległych dóbr na Ukrainie w konsekwencji powstania Chmielnickiego i wojen z Rosją⁸⁵. Problemu

⁸³ Z. Wójcik, *Jan Kazimierz Waza*, Wrocław 1997, s. 201–203.

⁸⁴ Por. K. Matwijowski, *Czy Sobieski zamierzał dokonać absolutystycznego zamachu stanu?*, [w:] *Studia z dziejów epoki Jana III Sobieskiego*, red. K. Matwijowski, Wrocław 1984, s. 75–87; K. Przyboś, *Projekty reformy państwa za Jana III Sobieskiego*, [w:] *Studia z dziejów epoki Jana III Sobieskiego*, red. K. Matwijowski, Wrocław 1984, s. 63–73; R. Kołodziej, *Przedsejmowe legacje*, s. 240–241.

⁸⁵ W. Tomkiewicz, *Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651)*, Warszawa 1933, s. 381–383.

tego nie miał Sobieski, zaliczający się do elity magnackiej, ustawicznie powiększający swe prywatne dochody⁸⁶. Odwrócił on wręcz schemat i postulował często o zwrot poniesionych przez siebie prywatnie kosztów kontynuowania kampanii wojennych, zwłaszcza w drugiej połowie panowania. Dodatkowo obaj monarchowie informowali o problemach z funkcjonowaniem monopolu solnego oraz dystrybucją soli, której dostarczanie było obowiązkiem królewskim. Problemy żup solnych łączą się również z zasobnością dóbr stołowych, które monarchowie próbowali niekiedy powiększyć dzięki przychylnym konstytucjom sejmowym. Wpisywane do instrukcji królewskich na sejmiiki przedsejmowe postulaty dotyczące władcy nie przejawiają wielkiej wartości z perspektywy całego państwa, są jednak bardzo interesujące pod względem poznania rzeczywistej pozycji monarchów Rzeczypospolitej.

Wnioski ogólne płynące z analizy postulatów zawartych w instrukcjach badanego okresu nie są więc zaskakujące. Pomimo zawartych w nich wielu ciekawych, pojedynczych przykładów dominują kwestie związane z wojskiem i finansami państwa. Ze względu na to, że praktycznie całe dochody skarbu publicznego (a niejednokrotnie również prywatnego monarchów) pochłaniały sprawy wojskowe, nie może to jednak budzić zdziwienia⁸⁷. Częste prezentowanie w instrukcjach również kwestii mniej istotnych, pozwala wnikać nieco w relacje monarchów z narodem szlacheckim. Instrukcje mogą być również dobrym źródłem do badania specyfiki funkcjonowania rad senatu i ich kompetencji.

Zasługuje na podkreślenie problem powielania postulatów. Sejmy walne usiływały najczęściej rozwiązywać problemy doraźnie; efektem było stałe powracanie w instrukcjach królewskich do identycznych niemal próśb monarszych. Wynikało to najczęściej z racji uchwalania podatków na okres kilkuletni, przy permanentnym toczeniu działań zbrojnych. Tym samym większość postulatów z pierwszych dwóch kategorii bardzo często była niezwykle podobna do siebie. Warto, jako przykłady, wskazać m.in. pięciokrotne poruszanie kwestii upominków tatarskich w instrukcjach królewskich celem zachowania dobrych stosunków z ewentualnym mediatorem pokojowym⁸⁸. Tyleż samo razy odgórnie, najpewniej z inicjatywy sejmików, poruszane były kwestie dystrybuowania soli, niezwykle istotnego elementu gospodarki

⁸⁶ Z. Wójcik, *Jan Sobieski*, s. 389–390.

⁸⁷ R. Rybarski, *Skarb i pieniądz*, s. 470–472.

⁸⁸ L. Podhorodecki, *Chanał krymski i jego stosunki z Polską w XV–XVIII w.*, Warszawa 1987, s. 225–227.

krajowej jak i przywileju szlacheckiego⁸⁹. Jeszcze częściej, siedmiokrotnie, zostały poruszone kwestie nobilitacji oraz intrygująca sprawa prywatna długu państwa u zarządcy mennicy, Borattiniego⁹⁰. Najczęściej jednak w instrukcjach pojawiały się wspomniane kwestie podatkowe. Dziesięciokrotnie monarchowie zwracali się z prośbą o wyegzekwowanie hiberny. Dwunastokrotnie natomiast sugerowano w instrukcjach naprawę monety, co świadczy o permanentnym kryzysie i niewydolności systemu skarbowego omawianego okresu⁹¹. Pozostałe najczęściej pojawiające się i powtarzane postulaty dotyczyły już wyłącznie kwestii skarbowo-wojskowych, zwłaszcza zaopatrywania fortec (12 razy), utrzymania artylerii (14 razy) i wreszcie zapłaty wojsku, o czym wspomina każdy z analizowanych dokumentów.

Wnioski

Wynik analizy wszystkich przedstawionych powyżej płaszczyzn badań instrukcji królewskich na sejmiki z omawianego okresu może wydawać się rozczarowujący. Można odnieść wrażenie, że rola tych dokumentów została w dużym stopniu sprowadzona do populistycznej broszurki politycznej, uzupełnianej przez pozostałe dokumenty ekspedycji przedsejmowej oraz prezentowanej przez posłów królewskich na sejmikach⁹². Program polityczny monarchów, choć zawierający kluczowe dla państwa postulaty, zdaje się argumentować je, opierając się na emocjach szlacheckich. Naturalnie, szersze prezentowanie problemów znacznie by te instrukcje wydłużyło. Zbyt dokładny opis byłby również niebezpiecznym ujawnieniem planów przed wrogami Rzeczypospolitej.

Faktem jest, że instrukcja królewska w sposób istotny wyróżnia się pośród innych elementów ekspedycji sejmowej i jako jedyna (poza skromnymi fragmentami uniwersałów) niesie ze sobą treści informacyjne inne niż dotyczące terminów zwołania sejmiku i sejmików. Instrukcja nie wydaje się pomimo to wyczerpującym źródłem do

⁸⁹ Szerzej problem przywilejów solnych zobacz w: A. Keckowa, *Żupy krakowskie w XVI–XVIII wieku (do 1772 roku)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.

⁹⁰ Por. A. Barański, *Twórca miary uniwersalnej – Tytus Liwiusz Boratyni*, Metrologia i Probiernictwo 1–2 (16–17) (2017), s. 48–50; B. Stefańczyk, *Tytus Liwiusz Burattini jako dzierżawca mennicy – ofiara czy winowajca kryzysu lat 1659–1668?*, Barok. Historia – Literatura – Sztuka 1 (2010), s. 68–73.

⁹¹ R. Rybarski, *Skarb i pieniądz*, s. 504–507, 512–514.

⁹² A. Czarniecka, *Dlaczego propaganda polityczna Jana III Sobieskiego nie mogła być skuteczna?*, ZNUJ, Prace historyczne 2 (2019), s. 420.

szerszej oceny działań Rzeczypospolitej. Posłużyć może jednak z całą pewnością do badań nad metodami prowadzenia polityki oraz kampanii przedsejmowej w poszczególnych okresach, ukazując tematy, jakie dwór uważał za właściwe do realizacji swych koncepcji, a jakie pomijał lub ukrywał pod płaszczykiem innych. Analizować można również z powodzeniem politykę propagandową obficie obecną w badanych źródłach.

Wreszcie kolejnym ważnym kierunkiem badawczym wydaje się próba porównania i wykazania korelacji (lub ich braku) między konstytucjami sejmowymi a właśnie postulatami z instrukcji królewskich na sejmiki przedsejmowe w dłuższej perspektywie czasowej – interesujące byłoby również skonfrontowanie ich z diariuszami sejmowymi. Pozwoliłoby to w sposób niezwykle interesujący ocenić powodzenie planów królewskich, ich korygowanie przez szlachtę podczas sejmów, a wreszcie stwierdzić, jak duży stanowiły one procent wobec natłoku postulatów oddolnych.

Za najciekawsze uznać jednak należy podjęcie badań w kierunku rekonstrukcji prowadzenia politycznej kampanii przedsejmowej przez środowisko królewskie. Poszerzenie istniejących opracowań dotyczących sejmów i wydawanych już podczas obrad sejmowych broszur czy pism o charakterystykę działań wcześniejszych wydaje się niezwykle ważne.

Tym samym instrukcje królewskie na sejmiki jawią się jako dokumenty na wskroś polityczne. Z jednej strony starały się one przedstawiać populistyczne i propagandowe treści celem akceptacji bardzo ogólnikowych, wtórnych i łatwych do przewidzenia postulatów. Pozostawały przy tym pismem nieodzownym, bez którego ani sejmiki, ani tym bardziej sejm walny nie mogłyby w polsko-litewskim systemie sprawowania władzy funkcjonować. W dużej mierze stanowią element, który może posłużyć rozbudowie badań nad pozycją i rolą monarchy w Rzeczypospolitej oraz nad rangą znamienego dlań systemu mieszanego.

Istotna wydaje się również dokonana na potrzeby niniejszego tekstu propozycja rozróżnienia pojęć „instrukcja królewska” i „legacja królewska”. Zachowane i nadal odnajdywane relacje z poszczególnych sejmików sprawiają, że interesującym postulatem badawczym wydaje się dążenie do stworzenia modelu przebiegu legacji królewskiej oraz wskazanie na możliwe anomalie tego ważnego etapu procedury parlamentarnej, wynikające zarówno z cech poszczególnych zgromadzeń, jak i osoby posła królewskiego.

Nadesłany: 14 XI 2022

Nadesłany po poprawkach recenzyjnych: 16 II 2023

Zaakceptowany: 19 II 2023

Paweł Wojciech Dąbrowski

Szkoła Doktorska Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań

e-mail: senatorius96@gmail.com

Résumé

Royal instructions for the pre-sejm assemblies from the reign of Michał I and Jan III

This article is dedicated to the analysis of royal instructions for pre-sejm assemblies from the reign of Michał I and Jan III. At the beginning, there is an establishment of the terminology and indication of the differences between the concepts of “instruction” and the often used interchangeably “legation”. Then the state of the source database is presented. In the further part of the text, based on the four originals found so far, an external criticism of the manual is carried out. Then, the certain elements of the structure of the researched sources are presented as well as issues related to their volume, date, place of exhibition or authorship. The most important considerations, the largest in their volume, are those that attempt to characterize the various content of the analyzed instructions, for example, the information provided and royal postulates.

Bibliografia/Bibliography

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych:

Archiwum Publiczne Potockich – 47: t. 1

Biblioteka Narodowa w Warszawie:

rkp. 6639

Biblioteka Ossolińskich we Wrocławiu:

rkp. 2439

Źródła drukowane

- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 4 i 5, wyd. A. Przyboś, Wrocław–Kraków 1963 i 1984
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamieński, Poznań 2018
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1675–1695*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamieński, Poznań 2018
- Niesiecki K., *Herbarz Polski*, wyd. J.N. Bobrowicz, t. 2, 6 i 9, Lipsk 1839–1845
- Sarnecki K., *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego*, cz. 1, oprac. J. Woliński, Wrocław 2010
- Volumina legum*, t. 5, wyd. J. Ochryzko, Petersburg 1860

Literatura

- Barański A., *Twórca miary uniwersalnej – Tytus Liwiusz Boratyni*, *Metrologia i Probiernictwo* 1–2 (16–17) (2017), s. 48–51
- Bobiatyński K., *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008
- Chorążyczewski W., *Kancelarie centralne państwa w XIV–XVIII wieku*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 145–188
- Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. L.A. Wierzbicki, D. Kupisz, Warszawa 2021
- Czamańska I., *Wiśniowieccy. Monografia rodu*, Poznań 2007, s. 42–46
- Czapliński W., *Olszowski Andrzej h. Prus*, [w:] *PSB*, t. 24, Warszawa–Kraków 1979
- Czapliński W., *Senat za Władysława IV*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938, s. 81–104
- Czarniecka A., *Dlaczego propaganda polityczna Jana III Sobieskiego nie mogła być skuteczna?*, *ZNUJ, Prace historyczne* 2 (2019), s. 417–432
- Dubas-Urwanowicz E., *Grodno do XVIII wieku. Miasto i ludność*, [w:] *Grodno w XVIII wieku. Miasto i ludność*, red. A. Woltański, J. Urwanowicz, Białystok 1997, s. 5–26
- Dworzaczek W., *Korzeniowski Jan Stanisław h. Nałęcz*, [w:] *PSB*, t. 14, Warszawa–Kraków 1968–1969, s. 163–164
- Dzięgielewski J., *Sejmy elekcyjne, elektorzy, elekcje 1573–1674*, Pułtusk 2003
- Glabisz G., *Sejmik Wielkopolski w latach 1764–1793*, Poznań 2022
- Kaczmarczyk Z., Leśnodorski B., *Rozdział szósty. Oligarchia magnacka*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, red. J. Bardach, t. 2, Warszawa 1968, s. 174–453

- Kancelaria koronna a sejm. *Instructuarium*, wyd. W. Krawczuk, Warszawa 1995
- Keckowa A., *Żupy krakowskie w XVI–XVIII wieku (do 1772 roku)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969
- Kołodziej R., „Ostatni wolności naszej klejnot”. *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014
- Kołodziej R., *Początek kryzysu? Funkcjonowanie sejmu Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana III Sobieskiego (1688–1695)*, [w:] *Sejm Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów a europejskie reprezentacje stanowe*, red. D. Kupisz, W. Uruszczak, Warszawa 2019
- Kołodziej R., *Przedsejmowe legacje królewskie w propagandzie wojennej Jana III Sobieskiego*, [w:] *Między obowiązkami, przywilejami a prawem Rzeczypospolitej. Społeczeństwo w obronie państwa polsko-litewskiego*, red. A. Kalinowska, A. Perlakowski, D. Rolnik, F. Wolański, Warszawa 2018
- Kołodziej R., *Sejmy z lat 1676–1683 na tle funkcjonowania staropolskiego systemu parlamentarnego w czasach Jana III – próba bilansu*, [w:] *Król Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1674–1683*, red. D. Milewski, Warszawa 2016
- Konopczyński W., *Chronologia sejmów polskich*, Kraków 1948
- Krawczuk W., *Kancelaria Koronna a sejm walny*, Warszawa 1995
- Kriegseisen W., *Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do 1763 roku). Geneza i kryzys władzy ustawodawczej*, Warszawa 1995
- Lengnich G., *Prawo polskie Królestwa Polskiego*, t. 2, tłum. M. Moszczeński, Kraków 1761
- Lewandowska I., *Biskup Jan Stefan Wydźga i Kapituła Warmińska w drugiej połowie XVII wieku*, *Studia Warmińskie* 38 (2001), s. 139–153
- Łętowski L., *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*, t. 4, Kraków 1853
- Makiła D., *Władza wykonawcza w Rzeczypospolitej. Od połowy XVII w. do 1763 r. Studium historyczno-prawne*, Toruń 2003
- Matwijowski K., *Czy Sobieski zamierzał dokonać absolutystycznego zamachu stanu?*, [w:] *Studia z dziejów epoki Jana III Sobieskiego*, red. K. Matwijowski, Wrocław 1984
- Matwijowski K., *Pierwsze sejmy z czasów Jana III Sobieskiego*, Wrocław 1976
- Ochmann S., *Sejmy z lat 1615–1616*, Wrocław 1970
- Olszewski H., *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee*, t. 1, Poznań 2002
- Orłowski D., *Chocim 1673*, Warszawa 2007
- Palkij H., *Szczuka Stanisław Antoni*, [w:] *PSB*, t. 47, Warszawa–Kraków 2011, s. 469–481

- Podhorodecki L., *Chanał krymski i jego stosunki z Polską*, Warszawa 1987
- Prokop K. R., *Sylwetki biskupów łuckich*, Kraków 2001
- Przyboś A., *Michał Korybut Wiśniowiecki 1640–1673*, Kraków 2007
- Przyboś A., *Prażmowski Jan Mikołaj h. Belina*, [w:] PSB, t. 28, Warszawa–Kraków 1984–1985, s. 382–389
- Przyboś K., *Projekty reformy państwa za Jana III Sobieskiego*, [w:] *Studia z dziejów epoki Jana III Sobieskiego*, red. K. Matwijowski, Wrocław 1984, s. 63–73
- Rybarski R., *Skarb i pieniądź za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa 1939
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, Warszawa 1882–1902
- Stefańczyk B., *Tytus Liwiusz Burattini jako dzierżawca mennic – ofiara czy winowajca kryzysu lat 1659–1668?*, *Barok. Historia – Literatura – Sztuka* 1 (2010), s. 67–96
- Stolicki J., *Egzulanci podolscy 1672–1698. Znaczenie uchodźców z Podola w życiu politycznym Rzeczypospolitej*, ZNUJ MCLII, *Prace Historyczne* 114 (1994), s. 5–159
- Stolicki J., *Wobec wolności i króla. Działalność polityczna szlachty ruskiej, ukraińskiej i wołyńskiej w latach 1673–1683*, Kraków 2007
- Targosz K., *Pinocci Hieronim*, [w:] PSB, t. 26, Warszawa–Kraków 1981, s. 341–343
- Tomkiewicz W., *Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651)*, Warszawa 1933
- Topolski J., *Gospodarka polska a europejska w XVI–XVIII w.*, Poznań 1977
- Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII w. Spisy*, oprac. zespół, Kórnik 1992
- Wagner M., *Udział wojska litewskiego w wojnie polsko-tureckiej w latach 1684–1699*, *Historia i Świat* 3 (2014), s. 113–136
- Wagner M., *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*, t. 1, Zabrze 2009
- Wierzbicki L.A., *Chronologia sejmów z lat 1664–1673*, [w:] *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. L. A. Wierzbicki, D. Kupisz, Warszawa 2021, s. 167–183
- Wierzbicki L.A., *Poselstwa do królów rodaków. Postawy i postulaty szlachty polskiej na sejmach i zjazdach w latach 1669–1695*, Lublin 2022
- Wolff J., *Pacowie. Materyjały historyczno-genealogiczne*, Petersburg 1885
- Woliński J., *Z dziejów wojen polsko-tureckich*, Warszawa 1983
- Wójcik Z., *Część II. Dyplomacja Polska w okresie wojen drugiej połowy XVII w. (1648–1699)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, red. Z. Wójcik, Warszawa 1982
- Wójcik Z., *Jan Kazimierz Waza*, Wrocław 1997
- Wójcik Z., *Jan Sobieski 1629–1696*, Warszawa 1983
- Zwierzykowski M., *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2010